ลักษณะการปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิต ตามแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม

Social Activism of Buddhist University Students in Accordance with the Concept of Socially Engaged Buddhism

พระบูรกรณ์ บริบูรณ์[1,2,*], ธีรเดช ฉายอรุณ[2] พระศรีสิทธิมุนี[3] และปกรณ์ สิงห์สุริยา[2]

PhraBoorakorn Boriboon[1,2,*], Teeradej Chai-aroon[2], Phra Srisitthimuni[3] and Pagorn Singsuriya[2]

ABSTRACT

This article is to propose the characteristic of social-service functions of students from Nakhon Phanom Sangha College who are a new breed in terms of the socially engaged Buddhism concept which is divided into 2 levels; the principle Buddhist perspective and phenomenological fact levels. The level of Buddhist principle perspective reveals that all things are mutually linked and related. Nothing happens and stands independently. This perspective brings about the interrelation of the social units; among monks to monks, monks to society and monks to the environment for the mutual support to harmonize everything to Dhammas. For the phenomenological fact level, Thai people in former times used the Buddhist principle as their aim of living and the aim of their interrelation which included the state aim. The monks therefore; had engaged themselves in maintaining the social equilibrium. Nowadays, Thai society becomes more complex. The monks have been also diversified into unit-types. The new breed of monk students have become the social-working unit with the implementation pattern under the institutional extra-curriculum structure which the monk students are studying. Although the monk students are socially-aimed working with the Buddhism by involving themselves in social activities, the working pattern of the present monk students is different from that in the past which focused on the principle. While the present one focuses on targeted groups according to the modern life style method and focused on target groups rather than "principle" as did some previous works

Keywords: socially engaged Buddhism**,** Buddhist university students

[1] มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครพนม นครพนม 48110
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Phanom Sangha College, Nakhon Phanom 48110, Thailand.

[2] คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล นครปฐม 73170
Faculty of Social Sciences and Humanities, Mahidol University, Nakhon Pathom 73170, Thailand.

[3] คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ พระนคร กรุงเทพฯ 10200
Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Wat Mahathat, Pranakorn, Bangkok 10200, Thailand.

* Corresponding author, e-mail: boorakorn@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความของงานวิจัยนี้เสนอลักษณะการปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิตซึ่งเป็นพระสงฆ์รุ่นใหม่ภายใต้กรอบแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม แบ่งเป็นสองระดับ ระดับหลักคำสอนและระดับปรากฏการณ์ ในด้านหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีทัศนะว่าสรรพสิ่งมีความเชื่อมโยงกัน ไม่มีสิ่งใดก่อตัวและดำรงอยู่อย่างอิสระ ทัศนะนี้นำมาซึ่งการจัดความสัมพันธ์ของหน่วยต่างๆของสังคม ระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์ พระสงฆ์กับสังคม และพระสงฆ์กับสภาพแวดล้อมให้เชื่อมโยงเพื่อการเกื้อกูลซึ่งกันสอดคล้องกับหลักธรรมต่อมา ส่วนในระดับปรากฏการณ์สังคมไทยในอดีตยึดหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเป้าหมายการดำเนินชีวิตบุคคลและเป้าหมายการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกัน รวมถึงเป็นเป้าหมายของรัฐ พระสงฆ์จึงมีบทบาทเข้าไปผูกพันเชิงการรักษาดุลภาพ ปัจจุบันสังคมไทยเข้าสู่สังคมที่สลับซับซ้อนมากขึ้น พระสงฆ์ก็แยกเป็นหน่วยย่อยหลายหน่วย พระนิสิตซึ่งเป็นพระสงฆ์รุ่นใหม่ และเป็นหน่วยหนึ่งของพระสงฆ์ ที่ทำงานเพื่อสังคม โดยมี “ลักษณะการปฏิบัติการ” ภายใต้โครงสร้างของกิจกรรมเสริมหลักสูตรของสถาบันที่พระนิสิตศึกษาอยู่ การทำงานเพื่อสังคมของพระนิสิต แม้จะอยู่ในความหมายของแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมด้วยการนำตนเข้าไปผูกพันและทำกิจกรรมเพื่อสังคม แต่ลักษณะการทำงานของพระนิสิตในสังคมสมัยใหม่แตกต่างจากพระสงฆ์ในอดีต ในแง่ในอดีตการทำงานเน้นหลักการ ในปัจจุบันเน้นวิธีการ มีกลุ่มเป้าหมายเฉพาะตามสภาพสังคมสมัยใหม่ที่แยกย่อยนั้น

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม พระนิสิต

บทนำ

แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมมีความหมายคือพระสงฆ์นำตนเข้าไปผูกพันกับชุมชนเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาโครงสร้างสังคมใหม่ๆนั้นได้รับการกล่าวถึงมากขึ้น โดยเฉพาะสังคมไทยกำลังย่างเข้าสู่ยุคหลังสมัยใหม่ (postmodern) ตามโลกตะวันตก สิ่งหนึ่งที่สะท้อนลักษณะของสังคมไทยปัจจุบัน คือ สังคมไทยมีหน่วยสังคมสลับซับซ้อนและแยกย่อยและมีปัญหาเชิงโครงสร้างใหม่ๆมากขึ้น แนวคิดทางการแก้ปัญหาด้วยแนวทางและวิธีการเดิมอาจไม่สามารถนำมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพได้เพียงพอ สะท้อนหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาสิ่งที่เป็นรากฐานของสังคมไทยยึดมั่นเป็นบทยืนในการดำเนินชีวิตในระดับปัจเจกบุคคลและในระดับการจัดความสัมพันธ์ของสังคมที่ยังอาจแก้ปัญหาใหม่ๆในระดับบุคคลได้ แต่อาจจะไม่สามารถแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างได้โดยตรง ประเด็นที่เป็นคำถามก็คือ สิ่งที่เป็นรากฐานเชิงคุณค่าที่สังคมไทยยึดถือมีประสิทธิภาพอย่างยาวนานในอดีต ยังสามารถนำมาใช้ในการจัดการสังคมสมัยใหม่หรือสังคมสลับซับซ้อนในปัจจุบันได้อย่างไร โดยเฉพาะหน่วยทางสังคมแยกย่อยอย่างสลับซับซ้อนยังส่งผลกระทบต่อองค์กรคณะสงฆ์ให้มีโครงสร้างแยกย่อยและสลับซับซ้อนด้วยและส่งผลต่อรากฐานการคิด การจัดความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนานิกมีความแยกย่อยออกเป็นหน่วยย่อยด้วยเช่นกัน กล่าวคือพุทธศาสนาแยกย่อยเป็นแบบวิชาการ (academic Buddhism) พุทธศาสนาแบบจารีต (more Buddhism) พุทธศาสนาแบบราชการ (civic Buddhism) และพระพุทธศาสนาแบบกระบวนการ (movement Buddhism)

อาจจะกล่าวได้ว่า แต่ละกลุ่มมีการจัดสถานะความสัมพันธ์ตนเองกับหลักคำสอนและจัดความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับหน่วยทางสังคม ตลอดจนท่าทีการเข้าไปแก้ปัญหาสังคมแตกต่างกัน พุทธศาสนาแบบวิชาการ เกิดขึ้นเพื่อสนองตอบกับความรู้ของสหวิทยาการสมัยใหม่ กลุ่มพุทธศาสนาแบบจารีต การยึดถือและปฏิบัติตนตามวัฒนธรรมประเพณี ส่วนพระพุทธศาสนาแบบกระบวนการและการเคลื่อนไหวกิจกรรมทางศาสนา เป็นกลุ่มใหม่

ที่มีลักษณะความเป็นยืดหยุ่นและมีอิสระในการตีความหลักธรรมสูงภายใต้กรอบประสบการณ์ทางศาสนาที่ตนมีประสบการณ์สัมผัส หมายถึง การนำศาสนธรรมมาสู่การทดสอบปฏิบัติและเข้าใจหลักคำสอนผ่านประสบการณ์หยั่งรู้ลุ่มลึกถึงรากฐานของคำสอนทางศาสนาจนเกิดเป็นเชิงอุดมการณ์ที่จะเข้าไปสู่การแก้ไขปัญหาใหม่ๆ ในระดับฐานบทของปัญหานั้นๆ ไปสู่เชิงปฏิบัติการ

ประเด็นที่เป็นคำถามน่าสนใจก็คือพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทสังคมสมัยใหม่ หลักการและปรากฏการณ์ทางสังคมของพระสงฆ์สมัยใหม่ซึ่งศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์มีอยู่อย่างไร ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงได้ทำความเข้าใจกับแนวคิดดังกล่าวด้วยการเลือกตัวแทนพระสงฆ์รุ่นใหม่ในการศึกษา เพื่อหาคำตอบว่าลักษณะการทำงานของพระสงฆ์รุ่นใหม่เพื่อสังคมไทยภายใต้กรอบแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาลักษณะการปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิตภายใต้กรอบแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในบริบทสังคมไทย

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตเชิงแนวคิด ทฤษฎี งานศึกษานี้ภายใต้กรอบแนวคิด “พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม” (Socially Engaged Buddhism) ซึ่งแนวคิดนี้แสดงคำสอนทางพระพุทธศาสนากับการแก้ไขปัญหาสังคม ซึ่งแนวคิดนี้มีเนื้อหาแสดงหลักคำสอนที่สนับสนุนและเอื้อต่อการตีความของพระสงฆ์นำไปประยุกต์ต่อกิจกรรมการแก้ไขปัญหาสังคม เป็นแนวคิดอธิบายกิจกรรมการทำงานเพื่อสังคมของพระนิสิตปัจจุบันในภาพกว้างและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดกิจกรรมการปฏิบัติเพื่อสังคมนั้นและแสดงลักษณะเฉพาะของการปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิตภายใต้บริบทสังคมไทย

ขอบเขตภาคสนาม พระนิสิตที่กำลังศึกษาที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ชั้นปีที่ 1-4 สาขาวิชาพระพุทธศาสนา สังคมศึกษา ภาษาอังกฤษและสาขาวิชารัฐศาสตร์ ปีการศึกษา 1/2553

การตรวจเอกสาร

แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมตามทัศนะของท่านติช นัท ฮันท์เป็นท่านแรกที่ใช้คำนี้เมื่อปีพุทธศักราช 2506 ว่ารากฐานสำคัญของคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนเน้นมิติทางสังคม แสดงให้เห็นชัดเจนจากการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อแก้ไขปัญหามนุษย์ในระดับปัญหาปัจเจกบุคคลและปัญหาสังคม แนวคิดนี้มีทัศนะว่าสรรพปัญหามาจากพื้นฐานการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ผ่านกฎเกณฑ์บางประการในเชิงบั่นทอนขยายไปสู่การจัดความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อมภายนอก และปัญหาสิ่งแวดล้อมภายนอกนั้นจะย้อนกลับมาสู่ปัญหาการจัดความสัมพันธ์มนุษย์ต่อมนุษย์ต่อมา การแก้ไขปัญหาสังคมที่มาจากผลของปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์สู่การจัดความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลนั้นเริ่มต้นด้วยการกล่อมเกลาตนเองด้วยการเจริญสติภายในแล้วโยงกรุณาที่เป็นผลจากการเจริญสตินั้นแผ่ขยายออกสู่สังคมภายนอก “การเจริญสติทำให้ตระหนักถึงสิ่งที่การกำลังดำเนินอยู่ภายในร่างกาย ความรู้สึก จิตใจสงบสุขและขยายความสงบสุขไปสู่บุคคลอื่นและโลกภายนอก” (Nhat Hanh, 1993, 1996) การกล่อมตนเองด้วยการหลอมตนเองเข้ากับสรรพสิ่งจะปรากฏญาณทัศนะเห็นความเชื่อมโยงของสรรพสิ่งนั้นในฐานะปรากฏการณ์ของ “กระบวนการ” (process) หรือ “กริยา” (verb) เป็นหลัก ไม่มุ่งเน้นเพ่งมองบุคคลผู้กระทำ (subject) หรือผู้รับผลของการกระทำ (object) (พุทธทาสภิกขุ, 2544 ก) ที่ดำรงอยู่อย่างคงตัว (static) แต่การดำรงอยู่ของสรรพสิ่งอย่างมีสายใยถักทอของหน่วยต่างๆทำ

ปฏิกิริยาระหว่างกัน เช่นเป็นเครือข่ายเป็นพลวัต (dynamic) อย่างไม่หยุดนิ่งคล้ายกับใยแมงมุม (Capra, 1996) สาระหลักของแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมตามทัศนะและตามการดำเนินกิจกรรมของนักพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมสองท่านที่ได้รับยอมรับในระดับสากล คือ ท่านติช นัท ฮันท์และท่านพุทธทาสภิกขุมาเป็นกรอบในการอธิบายจะปรากฏขอบเขตแนวคิดแตกต่างจากพระพุทธศาสนาแบบจารีตโดยนัยสำคัญ ดังนี้

1. แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมมีทัศนะว่าสรรพสิ่งดำรงอยู่ในฐานะเป็นกระแสไหลเวียนของความสัมพันธ์ระหว่างกันระหว่างความเป็นเหตุและความเป็นผล และความเป็นผลอาจจะย้อนกลับมาเป็นเหตุอีกครั้งได้ ทัศนะการมองความเป็นเหตุและผลเชิงการปฏิสัมพันธ์ของหน่วยต่างๆจะทำให้ความเป็นทวิภาวะ (dualism) ของขั้วตรงข้ามหายไป เพราะความเป็นทวิภาวะขั้วตรงข้ามเกิดขึ้นจากฐานคิดเชิงวัตถุวิสัยดำรงอยู่อย่างอิสระแยกออกจากการเชื่อมต่อของกริยาที่แสดงความสัมพันธ์ของเหตุและผล “เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิด ไม่เอียงซ้าย ไม่เอียงขวา ไม่เป็นอัตตกิลมถานุโยคและไม่เป็นกามสุขัลลิกานุโยค” (พุทธทาสภิกขุ, 2544ข: หน้า 52) การไหลเวียนของเหตุและผลดำเนินไปตามกฎอิทัปปัจจยตาและกฎของอิทัจปัจยตา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: พระไตรปิฎก, 4/1/2; 10/58/33; 16/576/368) ความเชื่อมโยงของเหตุและผลแผ่ขยายไปได้ทุกทิศทาง

“ถ้าเรามองกระดาษอย่างลึกซึ้งเราจะเห็นแสงอาทิตย์ ถ้าไม่มีแสงอาทิตย์ ต้นไม้ไม่เจริญเติบโต เราจึงรู้ว่าต้นไม้และแสงอาทิตย์ กระดาษและแสงอาทิตย์ดำรงอยู่เป็นสิ่งเดียวกัน (inter-are) ถ้าเรามองย้อนผ่านระยะเวลาเราจะเห็นคนตัดต้นไม้ นำต้นไม้เข้าสู่โรงงานเพื่อทำกระดาษ เห็นขนมปังที่คนตัดไม้รับประทานเพื่อยังชีพ เห็นครอบครัวคนตัดต้นไม้ สิ่งทั้งมวลเหล่าเกี่ยวข้องกับกระดาษแผ่นเดียว” ((Nhat Hanh, 1988: p. 1)

2. สรรพสิ่งดำรงอยู่ในภาวะกระแสตามกฎอิทัปปัจจยตาอย่างไม่หยุดนิ่งปรากฏให้เห็นคุณสมบัติบางประการคือความเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) ความขัดแย้งภายในของสรรพสิ่งนั้น (ทุกขัง) เพราะสภาวะที่รวมตัวขององค์ประกอบ (อนัตตา) อย่างลงตัวตามกฎไตรลักษณ์ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: พระไตรปิฎก, 20/368/576) ตามหลักไตรลักษณ์แสดงคุณสมบัติของธรรม ซึ่งคำว่า “ธรรม” หมายถึง สรรพสิ่งครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างบรรดามี ทั้งที่มีได้และได้มี ตลอดจนกระทั่งความไม่มีที่เป็นคู่กับความมีนั้น ทุกสิ่งที่อย่างที่กล่าวถึง คิดถึงหรือรู้ถึง ทั้งวัตถุและจิตใจ ทั้งดีทั้งชั่ว ทั้งที่เป็นสามัญวิสัยและเหนือสามัญ รวมอยู่ในคำว่าธรรมทั้งสิ้น (พระธรรมปิฎก, 2546) สรรพสิ่งนั้นมาจากองค์ประกอบประชุมที่ลงตัวนั้นรวมทั้งกฎความจริง (truth) เบื้องหลังเหตุการณ์ธรรมชาติและข้อเท็จจริง (fact) แสดงปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น 6 เลขหก เป็นปรากฏการณ์ของความจริงซึ่งเป็นความจริงนามธรรมมาจากผลรวมจากองค์ประกอบ (อนัตตา) ของ 9-3,4.2+1.8, 3+3...(อนันตะ) องค์ประกอบเป็นคุณสมบัติที่แฝงเบื้องหลังสรรพสิ่งแม้กฎแห่งไตรลักษณ์และอิทัปปัจจยตามีความเป็นไตรลักษณ์และอิทัปปัจจตาในตัวเองจะดำรงอยู่เมื่อมีสิ่งที่เป็นรูปธรรมปรากฏสะท้อนให้เห็นเท่านั้น กฎไตรลักษณ์จะดำรงอยู่อย่างอิสระไม่ได้ถ้าไม่อาศัยวัตถุบางอย่างแสดงคุณสมบัติตน เช่น การเกิด ผันแปรและดับปรากฏเมื่อมี “สิ่ง” ที่เกิด ผันแปรและดับ

3. การกล่อมเกลาตัวเอง ลักษณะพิเศษของหลักคำสอนพระพุทธศาสนาเน้นขอบเขตการให้ความสำคัญเรื่องคุณค่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่นี้ก็ดี บัดนี้ก็ดี ตถาคตสอนเฉพาะความทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: พระไตรปิฎก, 12/268/193) สอดคล้องกับหลักอริยสัจ 4 ที่ทรงสอนเรื่อง ทุกข์หรือปัญหา (ทุกข์) สาเหตุของปัญหา (สมุทัย) ผลของการแก้ปัญหา (นิโรธ) และวิธีการแก้ปัญหานั้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539:

พระไตรปิฎก, 4/16/21) การกล่อมเกลาตนเองของนักพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมเน้นกระบวนพัฒนาทั้งสี่ด้าน (four quadrants) พร้อมกัน ได้แก่ ความรู้สึกภายในตนเองของแต่ละบุคคล (inner-individual-i) วัตถุกายภาพของปัจเจกบุคคล (outer-individual-it) วัฒนธรรมความสัมพันธ์ของคนในสังคม(inner-collective-they) ปรับโครงกฎเกณฑ์สังคม (outer-collective-its) ที่หลากหลายซับซ้อนให้เกื้อกูลต่อการพัฒนาคน (Wilber, 2001) การกล่อมเกลาเริ่มพิจารณาตามหลักภาวนาสี่ประการ พัฒนาตนเองทั้งกายภาพให้สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอก (ภายภาวนา) การจัดความสัมพันธ์ของตนเองให้สอดคล้องกับเป้าหมายทางสังคม (ศีล) การเจริญจิตให้ผ่องใส (สมาธิ) และการพิจารณาสรรพสิ่งตามหลักไตรลักษณ์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: พระไตรปิฎก, 22/79/121) ผลของการกล่อมเกลาตนเองได้ 1) อิสรภาพทางกายหรือวัตถุ (physical freedom) อิสรภาพจากการยึดเกาะกับวัตถุการบริโภควัตถุเพื่อประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตที่ดี 2) อิสรภาพทางสังคม (social freedom) สังคมมีภารดรภาพ มีคุณธรรมเป็นแกนจัดความสัมพันธ์ระหว่างกันตามหลักนิติธรรม 3) อิสรภาพทางอารมณ์ (emotional freedom) ปัจเจกบุคคลมีความสงบภายใน และ 4) อิสรภาพทางปัญญา (intellectual freedom) เห็นตรงกับความเป็นจริง (Sivaraksa, 1988)

กระบวนการกล่อมเกลาเพื่อบรรลุอิสรภาพนั้นเน้นคุณค่าภายในมากกว่าข้อเท็จจริงภายนอก เพราะอยู่ในขอบเขตอำนาจของบุคคลหนึ่งจะควบคุมและก่อให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมได้ จะนำไปสู่การเปลี่ยนผ่านตนเองทั้งด้านความรู้สึก ด้านจิตใจ ญาณทัศนะ พฤติกรรมจากสภาวะหนึ่งไปสู่อีกสภาวะหนึ่งโดยไม่ย้อนกลับมาสู่สภาวะเดิม การให้ความสำคัญต่อคุณค่าภายในนำมาสู่ฐานการอธิบายปรากฏการณ์ภายนอก “คนมักทำปาณาติบาต ตายแล้วจะเข้าถึงอบาย ทุคติ คนเบียดเบียนสัตว์ มักจะเป็นคนขี้โรค” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: พระไตรปิฎก, 25/381/458) ตามหลักการทางวิทยาศาสตร์สามารถอธิบายปรากฏการณ์เชิงประจักษ์ด้วยข้อเท็จจริงนี้ได้ก็ตาม แต่หลักการทางพุทธศาสนาเน้นขอบเขตด้านจิตใจซึ่งเป็นฐานการพัฒนาและสามารถควบคุมให้เกิดพัฒนาจริยธรรมนำไปสู่การเชื่อมโยงกับการอธิบายโลกเชิงประจักษ์เกือบทุกกรณี นักพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมจึงให้ความสำคัญอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมภายใต้ขอบเขตด้านศีลธรรม

4. นักพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมมีจุดเริ่มประการหนึ่งแตกต่างจากแนวคิดอื่นทั่วไปอย่างสำคัญอีกประการหนึ่งคือการไม่แยกหลักธรรมระดับโลกิยะ (ระดับศีลธรรม) และระดับโลกุตระ (เป้าหมายสูงสุดทางศาสนา) ออกจากกัน ไม่แยกหลักการปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าถึงจุดสูงสุดกับการดำเนินชีวิตประจำวันซึ่งเป็นหลักศีลธรรมในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของคนในสังคมให้มีความสงบสุขออกจากกันและไม่แยกหลักธรรมสำหรับบุคคลทางศาสนาและบุคคลทั่วไปออกจากกัน “ตัวพระพุทธศาสนาได้แก่วิชาความรู้เท่าที่จำเป็นที่มนุษย์ต้องรู้ เพื่อความดับทุกข์ได้โดยเฉพาะก็ของคนทุกคนทั่วไป” (พุทธทาสภิกขุ, 2546: หน้า 5) หลักธรรมขั้นสูงสุดนั้นสามารถปฏิบัติในชีวิตประจำวันและสามารถเข้าถึงได้ในปัจจุบัน “ไม่มีอะไรถือว่ามีสาระแก่นสารที่ถือเป็นตัวตนได้ ไม่ว่าจะเป็นใบไม้ ก้อนกรวด เมฆหมอก แม่น้ำ สังคม หรือมนุษย์ การเจริญสติปัฏฐานเป็นไปเพื่อละอัตตาสามารถปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะทานอาหาร เดิน นอน ทำงาน” (Nhat Hanh, 2010: p. 144)

องค์ประกอบใน 4 ข้อถือว่าเป็นคุณสมบัติของแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม มีความเกี่ยวข้องกัน ข้อที่ 1 ปรากฏในฐานะเป็นพื้นฐาน “หลักคำสอน” ทางพระพุทธศาสนาแสดง “โลกทัศน์” การมองสรรพสิ่งอย่างเชื่อมโยงผ่านตัวมนุษย์ในฐานะเป็นมองหรือผู้รู้ (ผู้รู้และถูกรู้ในเวลาเดียวกันกล่าวคือรู้ว่าตนเองกำลังรู้ กำลังคิด) ข้อที่ 3 ปรากฏเป็น “จุดสูงสุด” ในฐานะเป็น “เป้าหมายชีวิต”ของบุคคลจะพึงถึง ข้อที่ 2 และ 4 เป็น “มรรควิธี” หรือวิธี

การที่จะเข้าถึงภายใต้ขอบเขต “คุณค่าภายใน” ด้วยการดึงหลักคำสอนมาสู่การปฏิบัติเพื่อจะไปสู่เป้าหมายในที่สุด

อย่างไรก็ดี องค์ประกอบทั้ง 4 ข้อ เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในบุคคล ผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนโดยทั่วไป (ศาสนิกส่วนหนึ่ง) อาจจะตีความหลักคำสอนแยกโลกิยะออกจากโลกุตระ แยกการดำเนินชีวิตปกติออกจากวิถีชีวิตขณะปฏิบัติธรรม แยกปัจเจกบุคคลออกจากสังคม และนำมาสู่การแยกตนเองออกจากสังคมด้วยการมุ่งเข้าสู่เป้าหมายเฉพาะตนนั้นไม่อยู่ในขอบเขตความหมายแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม หลักการสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมตามทัศนะของนักพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมคือหลักการทั้ง 4 ข้อ ขณะดำเนินตามมรรควิถีเพื่อจะถึงเป้าหมายสูงสุดนั้นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นในนักปฏิบัติการทางสังคมจะสะท้อนสิ่งที่มีในตนออกสู่บุคคลอื่นและโลกภายนอกด้วยรูปแบบการนำตนเข้าไปผูกพันกับสังคมเพื่อแก้ไขปัญหานั้น

5. นำตนเองเข้าไปผูกพันกับสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมนั้น ปัญหาสังคมสมัยใหม่จะเป็นปัจเจกและปัญหาเชิงโครงสร้าง ความเป็นไปของบุคคลใดบุคคลหนึ่งมิได้เกิดจากการกระทำของตนหรือบุคคลอื่นเท่านั้น หากยังเป็นผลจากปัจจัยทางสังคม เช่น ระบบ สถาบัน นโยบายหรือโครงสร้างทางสังคมซึ่งไม่สามารถระบุใครคนใดคนหนึ่งเป็นผู้รับผิดชอบหรือกระทำได้ อาทิ ความยากจนของประชาชนอันเกิดจากนโยบายของรัฐ นโยบายหรือโครงสร้างเหล่านี้เป็นผลผลิตของสังคม ดำรงอยู่ได้เพราะความสนับสนุนเห็นชอบของผู้คนในสังคม (พระไพศาล, 2546) ปัญหาระดับปัจเจกบุคคลและปัญหาเชิงโครงสร้างปรากฏในฐานะเป็นปัจจัยสาเหตุ แต่ทั้งสองปัญหาปัจเจกบุคคลเป็นผู้ได้รับผลกระทบ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเน้นสอนแก้ไขปัญหาตรงที่จิตใจมนุษย์ในฐานะตัวบุคคล เพราะระบบโครงสร้างสังคมบางสังคมเรียบง่าย บางสังคมอาจจะสลับซับซ้อน ในสังคมเดียวกันอาจจะมีวิวัฒนาการกลับขึ้นและลงได้ แต่ตัวปัจเจกบุคคลในฐานะเป็นต้นตอจัดความสัมพันธ์ระหว่างกันก่อให้เกิดระบบโครงการบางอย่างนอกเหนือการควบคุมตนเอง กลับมาบังคับตนเอง และปัจเจกบุคคลในอยู่ในฐานะผู้รับผลทั้งบวกและลบจากระบบที่ตนสร้างขึ้น สังคมจะวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงทิศทางหนึ่งๆ นั้น ปัจเจกบุคคลยังคงดำรงอยู่ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญต่อปัจเจกบุคคลโดยการสอนมุ่งตรงการพัฒนาจิตใจของแต่ละบุคคล นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ของบุคคลอันเป็นฐานให้ก่อระบบโครงสร้างบางประการด้วย หลักคำสอนมุ่งจัดความสัมพันธ์ของบุคลต่อบุคคล บุคคลต่อหน่วยสังคมและหน่วยสังคมต่อหน่วยสังคม กล่าวคือ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์ ระหว่างพระสงฆ์กับสังคม และระหว่างสมาชิกของคนในสังคมบนพื้นฐานของหลักธรรมเพื่อจะเกื้อกูลสมดุลอันจะเป็นฐานไปสู่ระดับความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง หลักความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์วางบนเงื่อนไขของพระวินัยเป็นตัวร้อยรัดให้สังคมสงฆ์เข้มแข็ง อาทิ การปวารณา พระสงฆ์เต็มใจที่จะให้สมาชิกรูปอื่นกล่าวโทษได้ถือว่าเป็นการชี้ขุมทรัพย์ให้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: พระไตรปิฎก, 2/226/260) ปาฏิโมกข์การประชุมสงฆ์ในทุกกึ่งเดือนเพื่อพิจารณาทบทวนสิ่งที่ได้กระทำก่อนหน้า (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: พระไตรปิฎก, 4/149/168) หลักวินัยจัดความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชุมชน “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล เราจักบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย อาศัยอำนาจประโยชน์ 10 ประการ คือ เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ 1 เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์ 1 เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก 1 เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก 1 เพื่อป้องกันอาสวะอันจะบังเกิดในปัจจุบัน 1 เพื่อกำจัดอาสวะจักบังเกิดในอนาคต 1 เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส 1 เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว 1 เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม 1 เพื่อถือตามพระวินัย 1” (มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, 2539: พระไตรปิฎก, 1/179/292) เจตนารมณ์ของพระวินัยเป็นเจตนารมณ์ของสังคมกับอยู่เบื้องหลังระหว่างพระสงฆ์ต่อพระสงฆ์และพระสงฆ์กับสังคม หลักการนี้แยกย่อยสู่การบัญญัติสิกขาบท (ข้อห้าม) หลักพุทธธรรมไม่เพียงแต่เน้นคุณค่าภายใน แต่ยังหลักจริยธรรมที่จัดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมโดยตรงปรากฏมีหลักธรรมจำนวนมาก เช่น ศีล 5 ทิศ 6 กุศลกรรมบถ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: พระไตรปิฎก, 11/172-206/194-207) กัลยาณมิตร 7 ประการ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: พระไตรปิฎก, 23/34/55) คิหิปฏิบัติ อริยทรัพย์ สังคหวัตถุ 4 ประการ มงคล 38 ประการ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้ยังสามารถใช้ได้ดีในทุกสังคมทุกสมัยทั้งในสังคมที่เรียบง่ายและสังคมสลับซับซ้อนขึ้น ความหมายของทิศ 6 และหลักศีลธรรมยังถูกอธิบายครอบคลุมมีความหมายระดับชาติ นานาชาติด้วย (พุทธทาสภิกขุ, 2550)

หลักธรรมและวินัยที่พระพุทธทรงวางไว้กับศาสนิกเป็น “หลักการ” ที่ใช้ได้กับพื้นฐานสังคมทุกสังคม ไม่ได้วาง “นโยบาย” เชิงโครงสร้างหรือ “วิธีการแก้” เพราะโครงสร้างสังคมมีความเปลี่ยนแปลงตามหลักไตรลักษณ์ วิธีการในเดียวกันย่อมไม่สอดคล้องกับสังคมบริบทต่างกัน แต่การวางหลักการคือหลักคำสอนเชิงโลกทัศน์ ผ่านการกล่อมเกลาตนเองเพื่อจะนำตนเข้าไปผูกพันกับสังคมและหลักการเอื้อตีความปัญหาเชิงนโยบายสอดคล้องกับบริบทสังคมหนึ่งๆได้ การกล่อมเกลาตนเองจนปัญหาด้านจิตใจลดลงหรือหายไปเพื่อเป็นหลักประกันการนำตนเข้าไปผูกพันโดยการวางตัวในระยะห่างต่อบุคคล หน่วยสังคมและรัฐอย่างเหมาะสมในการเข้าไปแก้ไขปัญหาโดยมิได้เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาหรือเพิ่มปัญหาใหม่ ท่านพุทธทาสเป็นตัวอย่างในการจัดความสัมพันธ์กับรัฐอย่างเหมาะสมและการตีความหลักคำสอนอันเป็นหลักการทางพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับบริบทสังคมสังคมสมัยใหม่และนำเสนอเชิงนโยบาย “ธรรมนิกสังคม” เป็นพื้นฐานในการไขปัญหาเศรษฐกิจ สังคม การเมืองบนพื้นฐานของคุณค่าจริยธรรม ท่านติช นัท ฮันท์ เจริญสติในชีวิตประจำวันสู่การเคลื่อนไหวธรรมยตราและเสนอแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมโดยการตีความหลักธรรมวินัยให้เชื่อมโยงกับการแก้ปัญหาของสังคมใหม่ซึ่งมุ่งเน้นแก้ไขในระดับรากฐานภายในตัวมนุษย์ ได้แก่ ความโกรธ ความเกลียดเป็นต้นและมองปัญหาเชิงระบบมากกว่าจะพิจารณาปัญหาจำเพาะตัวบุคคล แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมจึงไม่มองแยกปัจเจกบุคคลกับโครงสร้างสังคมออกจากกัน

เพราะฉะนั้น แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมจึงพอสรุปได้อย่างเป็นรูปธรรมเพื่อเป็นกรอบในการศึกษาชิ้นนี้ คือกระบวนการนำหลักธรรมมาพัฒนาศักยภาพภายในของตนเองจนสามารถมองเห็นเชื่อมโยงระหว่างตนกับสังคมว่าเป็นผู้อยู่ในกระแสของปัญหาเดียวกัน จนเกิดอุดมการณ์ตระหนักที่จะแก้ไขปัญหานั้น แล้วนำตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหาในระดับรากฐานของปัญหาหรืออาจจะแก้ในระดับปฏิบัติการด้วยวิธีการเชื่อมโยงตนกับหน่วยที่มีปัญหาและตัวปัญหาแล้วเสนอวิธีการแก้ปัญหานั้นเพื่อให้บุคคลอื่นหรือสังคมนำไปแก้เองตลอดจนตนเป็นผู้ปฏิบัติการแก้ไขด้วยตนเอง การแก้ปัญหานั้นจะเน้นทางคุณค่าภายในเป็นหลักอย่างเดียวที่เป็นหลักธรรมบริสุทธิ์พื้นจากข้อจำกัดทางชาติพันธ์หลักความเชื่อ ลัทธิ ศาสนา แล้วนำหลักคำสอนมาเป็นฐานสานสัมพันธ์สังเคราะห์กับกิจกรรมทางสังคมที่เป็นรูปธรรมอาจจะผนวกกับความเชื่อท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหานั้น อย่างไรก็ดีกิจกรรมดังกล่าวจะเน้นด้านจิตใจที่จะเป็นการแก้อย่างยั่งยืน ซึ่งลดทอนและย่อยออกเป็นข้อ คือ 1) การกล่อมเกลาตนเองตน 2) เห็นสรรพสิ่งมีความเชื่อมโยง และนำตนเข้าไปผูกพันธ์กับสังคม

วิธีการวิจัย

งานศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษา แบบผสมผสาน โดยทำการศึกษาเชิงทฤษฎีและทำการศึกษาปรากฏการณ์การปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิต โดยผู้วิจัยเลือกพระนิสิตจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครพนมถือเป็นตัวแทนของพระนิสิตรุ่นใหม่

กลุ่มตัวอย่าง

แบ่งเป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มพระนิสิตและกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

กลุ่มแรกพระนิสิต ได้แก่ 1) กลุ่มตัวอย่างพระนิสิต แยกเป็น พระนิสิตทั่วไปที่ศึกษาในชั้นปีที่ 1-4 จำนวน 123 รูป ศึกษาโดยการสุ่มตัวอย่างแบบสัดส่วนตามชั้นภูมิ (proportional stratified sampling) เป็นการจัดกลุ่มประชากรเป็นพวก (stratum) ตามชั้นที่ศึกษาจากประชากรทั้ง 177 รูป และพระนิสิตกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์การทำงานเพื่อสังคมอย่างเข้มข้น จำนวน 20 รูป และ 2) กลุ่มตัวอย่างพระบัณฑิต จำนวน 4 รูป พระนิสิตที่ทำงานอย่างเข้มข้นและพระบัณฑิตถูกคัดเลือกจำเพาะเจาะจง

กลุ่มที่สอง บุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระนิสิต 1) ผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษา ได้แก่ ผู้อำนวยการ รองผู้อำนวยการและเจ้าหน้าที่ฝ่ายกิจการนิสิต 2) บุคคล/หน่วยสังคมซึ่งเป็นผู้รับบริการ และมีความคาดหวังต่อการปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิต ได้แก่ ผู้ทรงวุฒิภายนอกที่เกี่ยวข้องกับวิทยาลัยสงฆ์ ผู้อำนวยการโรงเรียนมัธยมศึกษาที่พระนิสิตออกไปปฏิบัติการทางสังคมและเจ้าอาวาส ทุกกลุ่มตัวอย่างถูกคัดเลือกแบบจำเพาะเจาะจง (purposive sampling)

เครื่องมือในการวิจัย

แบบสอบถามสำหรับศึกษาพระนิสิตกลุ่มตัวอย่าง 123 รูป และสัมภาษณ์เพิ่มเติมในบางประเด็นที่เห็นว่าไม่ชัดเจน และทำการสัมภาษณ์เจาะลึก สนทนากลุ่มกับกลุ่มตัวอย่างพระนิสิตที่ทำงานอย่างเข้มจำนวน 20 รูปและพระบัณฑิต จำนวน 4 รูป

แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ในกลุ่มผู้รับผิดชอบในการศึกษาและผู้รับผิดชอบฝ่ายกิจการนิสิต และใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ในกลุ่มตัวอย่างบุคคล/หน่วยสังคมที่รับบริการและคาดหวังต่อการปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิต

การรวบรวมข้อมูล

แบบสอบถามแจกให้พระนิสิตตอบขณะที่ทำกิจกรรมนอกหลักสูตรและเก็บภายในวันเดียวกันนั้น เครื่องมือสัมภาษณ์นำไปเก็บข้อมูลเมื่อครั้งพระนิสิตปฏิบัติธรรมประจำปีระยะเวลา 10 วันและเก็บได้ครบในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น จากนั้นได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์ต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล

ทำการวิเคราะห์ด้วยการพรรณนาข้อมูลจากแบบสอบถาม และวิเคราะห์เนื้อหาข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสัมภาษณ์กลุ่ม หลังจากนั้นจึงทำการเชื่อมโยงผลการวิเคราะห์เบื้องต้นจากทั้งสองกลุ่มภายใต้กรอบแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

พื้นฐานทั่วไปและประเภทของงาน

กลุ่มตัวอย่างพระนิสิตกลุ่มแรก จำนวน 123 รูป แยกเป็นพระนิสิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา จำนวน 10 รูป สาขาวิชาสังคมศึกษา จำนวน 20 รูป สาขาวิชาภาษาอังกฤษ จำนวน 50 รูป และสาขาวิชารัฐศาสตร์ จำนวน 43 รูป ตอบแบบสอบถามประเด็นประสบการณ์การปฏิบัติการทางสังคมปรากฏว่ามีประสบการณ์ออกปฏิบัติการทางสังคมค่อนข้างมาก ร้อยละ 82.11 และไม่มีประสบการณ์การปฏิบัติการทางสังคมร้อยละ 17.89 สอดคล้องกับงานศึกษา

ทัศนคติของพระสงฆ์ต่อบทบาทการพัฒนาสังคมของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยและพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยส่วนกลาง พบว่าจำนวนพระนิสิตเข้าร่วมกิจกรรมของมหาวิทยาลัยเฉลี่ยทั้งสองมหาวิทยาลัย ร้อยละ 78.40 (พระมหากฤษฎา, 2540) ปัจจัยที่เอื้อต่อการออกปฏิบัติการทางสังคมของนิสิตคือ ปัจจัยภายนอกหน่วยสังคม ได้แก่ เจ้าอาวาส โรงเรียนที่รับบริการคาดหวังว่าพระนิสิตจะเป็นผู้เข้าใจหลักธรรมและเข้าใจวิทยาการสมัยใหม่สามารถถ่ายทอดกับกลุ่มรับบริการ คือนักเรียนระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาและอาชีวศึกษาซึ่งเป็นหน่วยสังคมอย่างเป็นทางการมีเป้าหมายเฉพาะคือการศึกษาและหน่วยพระนิสิตก็สังกัดสถาบันการศึกษาเข้าใจรูปแบบการจัดการศึกษาสมัยใหม่ จึงมีรูปแบบ เทคนิคถ่ายเนื้อหาหลักธรรมสอดคล้องได้มีประสิทธิภาพต่อกลุ่มเป้าหมายมากกว่าพระสงฆ์ที่มิใช่พระนิสิต และนโยบายของรัฐที่สนับสนุนให้โรงเรียนรับพระสงฆ์เข้าไปเป็นครูสอนศีลธรรมในโรงเรียน โรงเรียนจะต้องจัดกิจกรรมอบรมจริยธรรมเด็กภายในสถานศึกษาอย่างน้อย 1 ครั้งต่อภาคการศึกษา ปัจจัยภายในวิทยาลัยสงฆ์นครพนมที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิต คือ กิจรรมเสริมหลักสูตร พระนิสิตสังกัดชมรมปรึกษาเพื่อจัดกิจกรรมเสริมการเรียนการสอนและกิจกรรมนี้สะท้อนออกไปสู่การทำกิจกรรมต่อสังคมภายนอก

1. ประเภทของงานพระนิสิตปฏิบัติการ ผลตอบแบบสอบถามพระนิสิตกลุ่มแรกจำนวน 123 รูป พบว่า งานที่ปฏิบัติการมากที่สุด ได้แก่ งานบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน จำนวนร้อยละ 34.31 รองลงมางานธรรมสัญจร จำนวนร้อยละ 18.14 และเป็นพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา จำนวนร้อยละ 15 ตามลำดับ ประเภทของงานที่ทำน้อยที่สุด คือ พระธรรมทูตและพระธรรมนิเทศ จำนวนร้อยละ และประเภทของงานที่ไม่มีพระนิสิตปฏิบัติการเลยคืองานเผยแผ่ผ่านสื่อสารมวลชน งานบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนสอดคล้องกับสถานภาพความเป็นพระนิสิตเพราะจะดำเนินการในช่วงเดือนมีนาคมและเดือนเมษายน ซึ่งเป็นช่วงหยุดทำการศึกษาทั้งเด็กนักเรียนที่เป็นผู้รับบริการและพระนิสิตที่เป็นผู้ให้การบริการรูปแบบงานเกือบทุกประเภทเป็นงานที่ผู้อื่นได้ออกแบบไว้ พระนิสิตยึดรูปแบบเดิมเพียงแต่เปลี่ยนเนื้อหาในการถ่ายทอดสู่กลุ่มผู้รับบริการ ปรากฏเพียงธรรมสัญจรที่พระนิสิตมีอิสระในการกำหนดรูปแบบและเนื้อหาในการถ่ายทอด กลุ่มผู้รับบริการคือผู้สูงอายุซึ่งเป็นปฏิบัติช่วงเย็นหลังจากสิ้นสุดทำการศึกษาในแต่ละวัน พระนิสิตกลุ่มตัวอย่างที่สองพระนิสิตที่มีประสบการณ์การปฏิบัติการอย่างเข้มข้น จะทำงานอบรมเยาวชนเป็นหลักในสถานศึกษาที่สุด ซึ่งจะมีความถี่ในการอบรมประมาณ 2 สัปดาห์ต่อครั้ง ช่วงเวลาตรงกับเวลาศึกษา พระนิสิตมากกว่าครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่างจะเลือกออกปฏิบัติการมากกว่าที่จะเลือกศึกษาโดยขาดเรียนไปปฏิบัติงาน ขณะที่พระนิสิตกลุ่มแรกทั้งหมดเลือกจะศึกษา นอกจากนั้นประเภทของงานปรากฏเช่นเดียวกันพระสงฆ์กลุ่มแรกแตกต่างกันประการหนึ่งคือพระนิสิตกลุ่มที่สองจะมีประสบการณ์ทำงานมากกว่า 2 ประเภท

2. ลักษณะงาน งานของพระนิสิตมีความแตกต่างจากพระบัณฑิตและพระสงฆ์ทั่วไป 1) กลุ่มผู้รับบริการมักจะเป็นเด็กนักเรียนในสถานศึกษายกเว้นงานธรรมสัญจร กลุ่มผู้รับบริการเป็นผู้สูงอายุส่วนกลุ่มผู้รับบริการของพระบัณฑิตเป็นผู้สูงอายุ 2) ผู้รับบริการของพระนิสิตมักจะเป็นกลุ่มหรือคนในองค์กรอย่างเป็นทางการ เวลาในการปฏิบัติการที่ชัดเจน ผู้รับบริการของพระบัณฑิตเป็นกลุ่มและเป็นรายบุคคล ส่วนใหญ่เป็นรายบุคคลที่เข้ามาปรึกษา 3) เนื้อหาในการถ่ายทอดต่อกลุ่มผู้รับบริการของพระนิสิตมีความชัดเจนและมีการวางแผนในการทำงานในการถ่ายทอด ในการใช้เทคนิคและมีความเข้าใจหลักธรรมอันเป็นเนื้อหาในการถ่ายทอดระดับหนึ่งส่วนพระบัณฑิตให้ทำปรึกษาและใช้ประเพณีพิธีกรรมที่คนในชุมชนยึดถือเข้ามาเป็นเครื่องมือใน

การปฏิบัติการ 4) พระนิสิตทำงานเป็นเครือข่ายระหว่างสถาบัน รูปแบบงานถ่ายทอดต่ออีกรุ่นหนึ่งได้ รูปแบบงานพระบัณฑิตแต่ละท่านมีลักษณะเฉพาะตน ศักยภาพฝังอยู่ตนเอง มีความสัมพันธ์ภายในชุมชน 5) งานพระนิสิตจะเป็นงานเชิงรุกเป็นผู้กระทำ (active) ในเชิงแก้ไขปัญหา งานพระบัณฑิตเป็นงานรักษาดุลภาพชุมชน (passive) ดำรงสถานะสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนยึดถือ

ทัศนคติของพระนิสิตกับงานและสังคม

ประเภทและลักษณะของงานที่พระนิสิตปฏิบัติการทางสังคมมีความสัมพันธ์กับทัศนคติบางประการ ได้แก่ ความเชื่อ/ความเห็น (belief) ความรู้ (knowledge) ส่งผลต่อพฤติกรรม (behavior) การปฏิบัติการทางสังคมต่อมา

ตามตารางที่ 1 พระนิสิตกลุ่มแรก จำนวน 123 รูป เห็นด้วยว่าพระสงฆ์ควรมุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นเฉพาะตัว และควรจะเน้นการแก้ปัญหาภายในของปัจเจกบุคคลมากกว่าที่จะเข้าไปแก้ปัญหาสังคม การขจัดปัญหาส่วนจิตใจส่วนบุคคลได้ ปัญหาสังคมจะถูกแก้ไขได้เอง และเห็นว่าการปฏิบัติธรรมได้ตลอดเวลาและนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ อย่างไรก็ดี พระนิสิตเห็นว่าพระสงฆ์ไม่ควรจะแยกตนเองออกจากโลก ทั้งนี้เพราะนิสิตยังต้องศึกษาวิชาการสมัยใหม่ควบคู่กับวิชาการทางพระพุทธศาสนาในวิทยาลัยสงฆ์

ความเห็นของพระนิสิตกลุ่มแรกอธิบายได้ว่าจุดมุ่งหมายพระพุทธศาสนามุ่งเน้นการหลุดพ้นเฉพาะ พระสงฆ์ควรจะปฏิบัติเพื่อถึงความหลุดพ้นเฉพาะตน การแก้ปัญหาสังคมควรมีขอบเขตในด้านจิตใจในสิ่งที่ตนเข้าใจมากกว่าจะแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมบางประการที่พระสงฆ์อาจจะไม่เข้าใจ สอดคล้องกับงานวิจัยถึงประเด็นเกี่ยวกับการทำงานของพระนิสิตมหาวิทยาลัยสงฆ์เมื่อสี่ทศวรรษที่แล้ว พระนิสิตที่ทำงานเป็นพระธรรมทูต ธรรมจาริกในชนบทว่าพระสงฆ์ควรเข้าไปผูกพันขอบเขตด้านใจของปัจเจกบุคคลเป็นหลัก (Tambiah, 1976) แตกต่างจากพระนิสิตกลุ่มตัวอย่างที่สองที่มีประสบการณ์ปฏิบัติการอย่างเข้มข้นเห็นว่า ศาสนากับสังคมเป็นเรื่องเดียวกันไม่สามารถแยกออกจากกันได้ พระสงฆ์จะต้องทำหน้าที่เข้าไปแก้ไขปัญหา และเห็นว่าพระสงฆ์ส่วนหนึ่งในปัจจุบันละเลยที่จะทำหน้าที่นี้ อย่างไรก็ดี ทั้งสองกลุ่มมีความสอดคล้องกันกับกลุ่มที่หนึ่งในแง่

ตารางที่ 1 ทัศนคติที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์กับสังคม

(n=123)

ทัศนคติที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์กับสังคม	$\overline{X}$	SD
พระสงฆ์ควรมุ่งปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นเฉพาะตน	3.44	1.08
พระสงฆ์ควรมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาภายในจิตใจของชาวบ้านเฉพาะบุคคลมากกว่าปัญหาสังคม	3.38	1.12
พระสงฆ์ควรตัดเรื่องทางโลก การสนใจและเข้ายุ่งเกี่ยวทางโลกทำให้ศาสนามัวหมอง	2.91	1.29
บุคคลแต่ละคนเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ทำให้จิตใจบริสุทธิ์เฉพาะตน ปัญหาสังคมจะแก้ไขได้เอง	3.66	1.13
การที่พระสงฆ์ช่วยแก้ไขปัญหาสังคมเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติธรรมด้วย	3.94	0.86
การปฏิบัติธรรมสามารถทำได้ในขณะการดำเนินชีวิตประจำวัน	4.15	0.91
รวม	3.59	0.49

พระสงฆ์ควรมีขอบเขตเข้าไปแก้ไขด้านจิตใจเป็นหลัก

พระนิสิตกับการกล่อมเกลาตนเองด้านจริยธรรมไม่มีความแตกต่างจากพระบัณฑิต ตามตารางที่ 2 พระนิสิตมีความแตกต่างจากพระบัณฑิตคือเป็นผู้กำลังศึกษาในสถาบันสงฆ์ เห็นว่าการเป็นพระนิสิตทำให้รับรู้ข่าวสารมากขึ้นขยายโลกทัศน์ของตนกว้างขึ้น พร้อมที่จะรับรู้ความแตกต่างของคนในสังคมมากขึ้น

ความเห็นของพระนิสิตต่อตนเองและต่อสังคม ภาพรวมเห็นว่าการเป็นพระนิสิตได้มีโอกาสศึกษาวิทยาการสมัยใหม่และได้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอกผ่านผู้ทรงวุฒิและวิทยาการภายนอกที่เป็นพระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาสและฆราวาสกลุ่มตัวอย่างที่เข้ามาถ่ายทอดสหวิทยาการซึ่งคาดหวังให้พระนิสิตมีจริยธรรมมากกว่าหลักวิชาการ ความเห็นต่อประเด็นความสัมพันธ์คำสอนกับการปฏิบัติการทางสังคม ระบบคิดของพระนิสิตค่อนข้างมีความซับซ้อน พระนิสิตสาขาวิชารัฐศาสตร์เห็นว่าสถาบันควรเน้นให้พระนิสิตศึกษาทางโลกมากกว่าทางธรรม เพราะพระนิสิตสำเร็จศึกษาทางธรรมมาแล้ว ขณะที่นิสิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนาเห็นว่าพระสงฆ์ไม่ควรศึกษาเรื่องการเมืองเพราะจะทำให้จิตใจไม่สงบ สถาบันควรเน้นเฉพาะวิชาศาสนาก็พอเพียง อย่างไรก็ดี พระนิสิตสาขาวิชารัฐศาสตร์ออกปฏิบัติการทางสังคมมากกว่าทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพความเข้มข้นมากกว่าพระนิสิตสาขาวิชาอื่นเพราะพระนิสิตสาขาวิชารัฐศาสตร์ได้ศึกษาสังคมกระบวนเรียนการสอนเน้นกิจกรรมกับสังคมภายนอกสอดคล้องกับงานศึกษาพระนิสิตมหาวิทยาลัยสงฆ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาและมหามกุฏราชวิทยาลัยพระนิสิตของมหามกุฏที่ศึกษาสาขาวิชาสังคมสงเคราะห์มีความเห็นให้ความสำคัญต่อการทำงานเพื่อสังคมมากกว่าพระนิสิตที่ศึกษาสาขาวิชาอื่น (พระมหากฤษฎา, 2540)

ตารางที่ 2 ทัศนคติที่มีต่อการกล่อมเกลาตนเองจากการทำงานเพื่อสังคม

(n=123)

ทัศนคติที่มีต่อการกล่อมเกลาตนเองจากการทำงานเพื่อสังคม	$\overline{X}$	SD
การทำงานเพื่อสังคมจะทำให้พระนิสิตมีโลกทัศน์กว้างขึ้น	4.14	0.82
การทำงานเพื่อสังคมจะทำให้พระนิสิตสำรวจพฤติกรรมทางจริยธรรมของตนเองจะทำมากขึ้น	3.90	0.89
การทำงานเพื่อสังคมจะทำให้พระนิสิตกล้าตัดสินใจมากขึ้น	4.00	0.84
การทำงานเพื่อสังคมจะทำให้พระนิสิตสามารถแก้ปัญหาตนเองได้	3.83	0.89
การทำงานเพื่อสังคมจะทำให้พระนิสิตเข้าใจปัญหาสังคมมากขึ้น	3.94	0.99
การทำงานเพื่อสังคมจะทำให้พระนิสิตรักเพื่อนมนุษย์มากขึ้น	3.93	1.00
การทำงานเพื่อสังคมจะทำให้พระนิสิตปรับพฤติกรรมให้สอดคล้องกับความคาดหวังของสังคมมากขึ้น	3.79	0.88
การทำงานเพื่อสังคมจะทำให้พระนิสิตมีความภูมิใจตนเองมากขึ้น	4.05	0.89
การทำงานเพื่อสังคมจะทำให้พระนิสิตมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้สังคมมากขึ้น	4.04	0.83
การทำงานเพื่อสังคมจะทำให้พระนิสิตมีกระบวนการคิดและทำงานอย่างเป็นระบบ	3.92	0.85
รวม	3.97	0.64

ลักษณะงานของพระนิสิตตามกรอบแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม

สาระหลักขององค์ประกอบของแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมมาเพื่อนำมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ลักษณะงานของพระนิสิต ดังนี้

1. การกล่อมเกลาตนเองและเปลี่ยนผ่านตนเอง พระนักปฏิบัติการทางสังคมเริ่มต้นด้วยการกล่อมเกลาตนเองอย่างจริงจัง ผลจากการปฏิบัติธรรมก่อให้เข้าใจสรรพสิ่งมีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน การกล่อมเกลาตนเองของนักปฏิบัติการทางสังคมเริ่มจากฐานการใช้ปัญญาโดยการใช้สติพิจารณาธรรม (สติปัฏฐาน) มากกว่าการปฏิบัติเน้นสมาธิและศีล การปฏิบัติดำเนินไปอย่างยิ่งยวดและตลอดชีวิตโดยมีเป้าหมายที่จุดสูงสุดทางพระพุทธศาสนา พระนิสิตปฏิบัติการทางสังคมได้รับการกล่อมเกลาจากสถาบันด้วยหลักสูตร กิจกรรมเสริมหลักสูตร ข้อกำหนดการปฏิบัติธรรมและกิจกรรมของพระนิสิตในชมรมที่สังกัด ความหมายการกล่อมเกลาตนเองตามแนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมพิจารณารายตัวบุคคล ผลจากปัจจัยเชิงสถาบันมีอิทธิพลต่อการกล่อมเกลาพระนิสิตไม่ปรากฏชัดนัก การออกปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิตเกือบทั้งหมดมาจากอิทธิพลจากการชักชวนของกลุ่มเพื่อนในชมรมที่ตนเองสังกัด การกล่อมเกลาตนเองปรากฏชัดเจนหลังจากพระนิสิตได้ออกปฏิบัติการทางสังคมแล้ว โดยเฉพาะพระนิสิตที่มีประสบการณ์ปฏิบัติการทางสังคมอย่างเข้มข้นจะมีโลกทัศน์ การตัดสินใจ ความรับผิดชอบ ความเป็นผู้นำ ความมั่นใจในตนเองแตกต่างจากพระนิสิตกลุ่มแรกที่ออกปฏิบัติการทางสังคมเป็นครั้งคราว เปรียบเทียบพระนิสิตรูปเดียวกันในช่วงระยะเวลาก่อนปฏิบัติการทางสังคมกับระยะหลังการปฏิบัติการทางสังคมจะมีคุณสมบัติทางจริยธรรมสูงกว่าเมื่อก่อนออกปฏิบัติการทางสังคม ผลของการขัดเกลาจากการปฏิบัติการทางสังคมไม่ปรากฏเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาอย่างพระนักพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมได้ปฏิบัติ ความแตกต่างประหนึ่งของนักพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมกับพระนิสิตที่ปฏิบัติการทางสังคมภายใต้กรอบแนวคิดนี้ นักพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมกล่อมเกลาตนเองด้านจิตใจโดยไม่มุ่งประโยชน์จากสังคมในฐานะสังคมใดแม้ความสุขที่เกิดจากปฏิบัติการ พระนิสิตปฏิบัติการทางสังคมจะกล่อมเกลาตนเองหลังปฏิบัติการแล้ว สังคมเป็นฐานการปฏิบัติการทางสังคมให้พระนิสิตเปลี่ยนผ่านตนเองทั้งทางจริยธรรมและวิชาการ พระนักปฏิบัติการทางสังคมทำงานเพื่อเสียสละ พระนิสิตออกปฏิบัติทางสังคมทั้งให้และแฝงความคาดหวังศักยภาพและคุณค่าของตนจะเพิ่มมากขึ้นหลังจากการปฏิบัติการทางสังคมนั้น

2. ทัศนะการมองเห็นสรรพสิ่งมีความเชื่อมโยงซึ่งกันกับหลักอิทัปปัจจยตา ผลของการกล่อมเกลาพระนักพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมรับรู้สรรพสิ่งประกอบด้วยคุณสมบัติบางประการร่วมกัน คือคุณสมบัติตามกฎไตรลักษณ์ ในฐานะที่นักพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมขัดเกลาตนเองจนปัญหาได้น้อยลงและเข้าใจสรรพสิ่งอื่นเผชิญกับปัญหาเช่นเดียวกับตนก่อนที่จะกล่อมเกลาตนเอง จึงเข้าใจสภาพปัญหาและเสนอทางออกแก่สังคม คล้ายกับพระนิสิตที่ออกปฏิบัติการทางสังคมอย่างเข้มข้นจะเห็นความสัมพันธ์ตนกับสังคมว่าฐานะหลักคำสอนพระพุทธศาสนากับสังคมเป็นสิ่งเดียวกัน การออกปฏิบัติการทางสังคมซึมซับความคาดหวังของหน่วยสังคมที่รับบริการมาไว้ในตน สะท้อนออกสู่กิจกรรมการปฏิบัติเข้มข้นอย่างต่อเนื่อง พระนิสิตกลุ่มนี้จะเลือกปฏิบัติการทางสังคมมากกว่ารับผิดชอบการศึกษาของตน

3. นำตนเข้าไปผูกพันกับสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม ดำเนินการแก้ไขปัญหาสังคมทุกมิติ ทั้งมิติการเมือง เศรษฐกิจและสังคมด้วยการจัดวางตนเองสัมพันธ์กับสังคมในวงกว้าง ทั้งในระดับหน่วยต่างๆของชุมชน ไปสู่หน่วยสังคมระดับชาติและนานาชาติอย่างเหมาะสมแล้วเสนอทางออกใหม่ๆสอดคล้องกับสภาพปัญหาจริงและบริบทสังคมท้องถิ่น บริบทโลกในเชิงหลักการสากลอย่างตรงไป

ตรงมาบนพื้นฐานหลักคำสอนพระพุทธศาสนาและประสบการณ์ทางศาสนา (religious experience) ของตน พระนิสิตมีขอบเขตการเข้าผูกพันเฉพาะกับหน่วยรับบริการของตน ผูกพันกับวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น วัฒนธรรมของชาติและขอบเขตการการเสนอแนวทางแก้ปัญหาในเชิงวิธีการมากกว่าหลักการ การปฏิบัติการของพระนิสิตมีความตั้งใจจะดำเนินต่อเนื่องระหว่างกันศึกษาจนถึงเป็นพระบัณฑิตต่อไป

สรุป พระนิสิตปฏิบัติการทางสังคมในกรอบความหมายพระพุทธศาสนาสังคมเป็นตัวชี้วัดพบว่าการปฏิบัติการทางสังคมเชิงปริมาณทั้งสามมีความแตกต่างในปลีกย่อย สาระสำคัญที่เป็นหลักการของแนวคิดมีความสมบูรณ์ แต่เชิงคุณภาพในทั้งสามข้อไม่เข้มข้นนักด้วยสภาพเงื่อนไขของสถานภาพความเป็นพระนิสิตวิทยาลัยสงฆ์ที่ยังต้องศึกษา

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิตในอดีตมาจากบริบทความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัย คณะสงฆ์และรัฐ เมื่อมีปัญหาสังคมใหม่ๆในระดับชาติพระนิสิตจะเข้าไปมีส่วนร่วมการแก้ไขปัญหาได้ทันท่วงที มหาวิทยาลัยสงฆ์กับคณะสงฆ์ รัฐและสังคมความสัมพันธ์วางอยู่บนจารีตประเพณี โครงสร้างความสัมพันธ์ของหน่วยทางสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป มหาวิทยาลัยควรจะดำรงเอกลักษณ์ในฐานะเป็นมหาวิทยาลัยเฉพาะทาง จัดความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัยและสังคมใหม่อย่างที่เคยเป็นมา ความสัมพันธ์กับหน่วยทางสังคมอย่างเหมาะสมน่าจะนำไปสู่การเข้าใจปัญหาสังคมใหม่และแก้ไขปัญหาสอดคล้องกับบริบทสังคมสมัยใหม่

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการของวิทยาลัยสงฆ์นครพนม

การออกปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิตบางครั้งจะขาดเรียน ซึ่งตามระเบียบของคณะกรรมการนิสิตจะอนุญาตให้พระนิสิตที่เป็นคณะกรรมการนิสิตสามารถขาดและลาการศึกษาได้มากกว่าร้อยละ 80 แต่พระนิสิตเกือบทั้งหมดสังกัดชมรมและมิได้เป็นคณะกรรมการนิสิต การออกปฏิบัติการทางสังคมมักจะขาดการเข้าร่วมชั้นเรียน แนวทางที่วิทยาลัยสงฆ์ควรจะร่วมปรึกษาหารือกับพระนิสิตเกี่ยวกับวันเวลาของการออกปฏิบัติการทางสังคม การออกปฏิบัติการทางสังคมส่วนใหญ่จะมีกลุ่มเป้าหมายคือ นักเรียน ซึ่งนักเรียนและพระนิสิตต่างสังกัดองค์กร ต่างจะมีปฏิทินการศึกษาที่กำหนดวันศึกษาอย่างชัดเจน การได้ข้อมูลนำมาสู่การจัดระบบและวางแผนการทำงาน โดยวิทยาลัยสงฆ์ควรจะเขียนแผนการจัดการศึกษาและแผนการปฏิบัติการของพระนิสิตให้สอดคล้องกัน การปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิตจะทำให้การออกปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิตมิได้เป็นอุปสรรคต่อการศึกษา

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ในเชิงปรากฏการณ์

ข้อมูลภาคสนาม งานวิจัยนี้ศึกษากลุ่มตัวอย่างพระนิสิตที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์นครพนม ซึ่งมีพัฒนาการบริบทและใช้หลักสูตรเดียวกับส่วนกลางทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค แต่การจัดองค์ภายใน การประยุกต์หลักสูตรและบริบทแตกต่างออกไป น่าศึกษาว่าจะมีส่งผลต่อการปฏิบัติการทางสังคมของพระนิสิตแตกต่างกัน และปัจจัยที่มีมีประสิทธิภาพต่อการปลูกฝังทัศนคติในการปฏิบัติการทางสังคม

ข้อมูลเชิงสถาบัน ควรศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาแผนใหม่กับการศึกษาของสงฆ์แบบแผนเดิม คือ การศึกษาธรรมศึกษาและการศึกษาภาษาบาลีว่าหลักสูตรทั้งที่จัดทั้งสามแบบมีผลต่อการปลูกฝังทัศนคติในการปฏิบัติการสังคมของพระนิสิตมากน้อยเพียงใดและแตกต่างกันอย่างไร หรืออาจจะศึกษาพระนิสิตในสถาบันหนึ่งๆ พระนิสิตกลุ่ม

ตัวอย่างเดียว ศึกษาช่วงก่อนเข้าศึกษา ขณะเป็นพระนิสิตและจบเป็นพระบัณฑิต เพื่อทราบถึงประสิทธิภาพของกระบวนการกล่อมเกลาพระนิสิต

งานศึกษาชิ้นนี้มุ่งศึกษาลักษณะปฏิบัติการทางสังคม แต่ยังมิได้ศึกษาความเข้าใจหลักธรรมของพระนิสิตว่ามีความเข้าใจและตีความหลักธรรมมากน้อยลึกซึ้งเพียงใด และหลังการปฏิบัติการทางสังคมแล้วพระนิสิตมีความเข้าใจหลักธรรมมากขึ้นเพียงใด งานศึกษาชิ้นต่อไปน่าจะศึกษาความสัมพันธ์ของทัศนคติด้านความเข้าใจและการตีความหลักธรรมกับการปฏิบัติการทางสังคม

2. ในเชิงแนวคิด

ศึกษาเปรียบเทียบหลักสูตรที่ใช้ในการกล่อมผู้ศึกษาโดยใช้แนวคิดพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมเป็นกรอบในการศึกษา การศึกษาครั้งต่อไปอาจจะใช้กรอบแนวคิดอื่นเป็นกรอบในการศึกษา

เอกสารอ้างอิง

พระธรรมปิฎก. (2546). *พุทธธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระไพศาล วิสาโล. (2546). *พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

พุทธทาสภิกขุ. (2544ก). *อิทัปปัจจยตา*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

พุทธทาสภิกขุ. (2544ข). *คู่มือมนุษย์*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

พุทธทาสภิกขุ. (2546). *เศรษฐศาสตร์พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

พุทธทาสภิกขุ. (2550). *คู่มือปฏิบัติธรรม*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

พระมหากฤษฎา นันทเพชร. (2540). *ทัศนคติของพระสงฆ์ต่อบทบาทการพัฒนาสังคม* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพฯ.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2539). (รวบรวม). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Capra, F. (1996). *The web of life*. New York: Anchor Book.

Tambiah, S.J. (1976). *World conqueror and renouncer: A study of Buddhism and polity in Thailand against a historical background*. Cambridge: Cambridge University.

Nhat Hanh, Thich. (1988). *The heart of understanding: Commentaries on the Prajnaparamita Heart Sutra*. Press California: Parallax Press.

Nhat Hanh, Thich. (1993). *Interbeing: Fourteen guidelines for Engaged Buddhism*. California: Parallax Press.

Nhat Hanh, Thich. (1996). *Being peace*. California: Parallax Press.

Nhat Hanh, Thich. (2010). *Diamond that cuts through illusion*. California: Parallax Press.

Sivaraksa, S. (1988). *A socially Engaged Buddhism*. Bangkok: Thai Inter-Religious Commission for Development.

Wilber, K. (2001). *A theory of everything*. Boston: Shambhala,

TRANSLATED THAI REFERENCES

Buddhadasa. (2001a). *Dependent origination*. Bangkok: Sukhapabjai. [in Thai]

Buddhadasa. (2001b). *Handbook for mankind*. Bangkok: Sukhapabjai. [in Thai]

Buddhadasa. (2003). *Buddhist economic*. Bangkok: Sukhapabjai. [in Thai]

Buddhadasa. (2007). *Handbook for Dhamma practice*. Bangkok: Sukhapabjai. [in Thai]

Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1996). (*Compiled*). *Tipitaka in Thai Language.* Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya. [in Thai]

Nanthapetch, K. (2540). *The attitude of Buddhist monks toward the social development role* (Unpublished master's thesis). National Institute of Development Administration, Bangkok. [in Thai]

Phra Dhammapitaka. (2003). *Buddhadhamma*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya. [in Thai]

Visalo, P. (2003). *Thai Buddhism in the future: Direction and solution of crisis*. Bangkok: Sodsri-Saritwong Foundation. [in Thai]